

L. HADROVICS, Der südslawische Trojaroman und seine ungarische Vorlage. Studia slavica. Acad. Scient. Hungaricae, Budapest 1955, I, str. 49—135.

Pisac nadovezuje na knjigu A. Ringheima (v. Slovo 2, 1953, str. 50—56) koji je — dosta nesretno — naš »Rumanac troiski« vezao za grčke uzore i u nekim oblicima (na pr. u imenima) tražio odraze mlađih promjena u grčkom jeziku. Hadrovics je pošao malo dalje. Polazeći od mađarskih utjecaja, koji su, napokon, evidentni (dovoljno je makar samo uzeti u obzir da je u tekstu za plemstvo, za knezove (magnateriju) svagdje upotrebljen termin *ur* (od mađ. *ur* 'gospodin'), dok sama riječ *gospodin* redovno znači »gospodar«* — on je pokušao ne samo utvrditi, da je to djelo prevedeno iz mađarskog jezika, nego i koji mu je tekst služio podlogom, i tko je taj tekst sastavio najprije na latinskom jeziku (i kada je to bilo) a tko ga je preveo na mađarski jezik. Pritom njegova je koncepcija bila ova: negdje u drugoj polovini (bliže k sredini) XII stoljeća polazio je u Orléansu u Francuskoj škole mladi čovjek koji će poslije (za kralja Bele III) napisati »Gesta Ungarorum«, prvu mađarsku kroniku. Orléans je tada bio znamenit zbog osobite brige koja se posvećivala klasičnim piscima, u prvom redu Ovidiju. Kako taj pisac u Heroidama češće dodiruje teme iz Ilijade i propasti Troje, mogao je spomenuti mađarski Anonim iz onoga što je u školi slušao (iz Ovidija, iz Servijevih komentara uz Enejidu i sl. i iz drugih djela) sastaviti opis trojanskog boja (razumije se, na latinskom jeziku, kojim su pisana i Gesta Ungarorum) koji je zatim malo vremena iza toga (negdje u početku XIII stoljeća) neki učeni klerik preveo na mađarski jezik. Ovaj se prijevod u Srednjem vijeku dosta prepisivao i tako su nastale pomalo različite verzije (*es entstanden ... im Laufe des Mittelalters mehrere ungarische Abschriften, bzw. teilweise*

* Ringheim i jedno i drugo prevodi sa *Herr* (a bolje bilo da je dao nijansirane oblike koji bi bolje odgovarali spomenutoj upotrebi).

umgearbeitete Versionen, str. 61) koje su zatim prevedene na hrvatski i srpski (misli se u glagoljicu i ćirilicu) odakle su ih mogli preuzeti drugi Slaveni (na pr. Bugari). Kod toga je stvarno, međutim, samo to, da se može pretpostaviti da je anonimni pisac *Gesta Ungarorum* doista mogao sastaviti takvo latinsko djelo (dok se on osobno u predgovoru spomenutom ljetopisu obraća prijatelju, kojemu je to djelo bilo posvećeno, ovim riječima »Dum olim in scolari studio simul essemus et in hystoria Troiana, quam ego summo amore complexus ex libris Darethis Frigii ceterorumque auctorum, sicut a magistris meis audiveram, in unum volumen proprio stilo compilaveram, pari voluntate legeremus, petisti a me, ut, sicut hystoriam Troianam bellaque Graecorum scripseram, ita et genealogiam regum Hungariae et nobilium suorum... tibi scriberem«), ali — on sam kaže da ga je sastavio na osnovi Daresova opisa (dok jedino njega poime- nično spominje), a Hadrovics međutim (na drugom mjestu, str. 56) kaže da se slavenski tekst najviše naslanja na Ovidija i da ima dosta dodirnih točaka sa Servijevim komentarima, sa epom *Ilias Latina* i sa Hyginovim basnama a razmjerno malo sa Daresovim ili Dictysovim tekstom (*Verhältnismässig wenige Berührungspunkte zeigt unser Roman mit der Erzählung des Dares Phrygius und des Dictus Cretensis, ib.*). Prema tome, ako je mađarski Anonim i sastavio takav tekst, bit će da je to bilo nešto drugo a ne pripovijest o trojanskom boju koja je našla odraza u našim slavenskim tekstovima. Ako se već pretpostavlja da Anonim možda iz vjerskih ili oportunističkih razloga nije spominjao Ovidija, nejasno je još uvijek, zašto je spomenuo upravo Daresa kojega se *nije* držao, a nije spominjao na pr. Servija, ili malu latinsku Ilijadu, koji nisu bili onako zazorni, kako se svećenstvu (zbog *Tristia* i *Amora*) činio zazoran Ovidije. Jednako kao Daresa mogao je spomenuti i Dictysa, pa ni to nije učinio.

Tek toliko o Anonimu i o njegovu tekstu, kojega nam dalja sudbina nije poznata. Hadrovics, doduše, pretpostavlja da je taj tekst doskora, već u početku XIII vijeka preveden na mađarski jezik i da je u Srednjem vijeku bilo nekoliko prijepisa toga prijevoda, te da su se neki prijepisi među sobom mogli toliko razlikovati, da su od toga nastale različite verzije koje su se zatim odrazile u različnim južnoslavenskim verzijama. Neprilika je, i to ne mala, što se nijedan takav mađarski tekst iz Srednjega vijeka nije očuvao i što Mađari, kako Hadrovics sâm kaže (na str. 61), nemaju na svojem jeziku Priče o trojanskom boju koja bi bila starija od XVI vijeka. Musin-Puškin je imao u rukama bar jedan tekst »Slova o polku Igorevê«, Hadrovicsu ni to nije bilo dano. Tako sva njegova dalja domišljanja počivaju na dvjema pretpostavkama, na prvoj — da je latinski tekst historijskog Anonima jamačno bio preveden na mađarski jezik i da se na toj osnovi do XVI stoljeća — jamačno čestim prepisivanjem — razvilo nekoliko verzija mađarske Priče o Troji, i na drugoj — da naši slavenski tekstovi jamačno predstavljaju odraze tih mađarskih verzija. Kod toga se piscu a priori moralo nametati pitanje, da li time nije, možda, učinio nešto što bi mogla biti i metodička pogreška, kada je naimo divergencije u slavenskim tekstovima nastojao jednostrano protumačiti (nekakvim nedokazanim, hipotetskim) divergencijama u ino- jezičnim (u ovom slučaju mađarskim) podlogama. Na takve jedno- stranosti često nailazimo kada su u pitanju razlike u tekstovima naših

kopista: kao da su se oni samo ropski držali teksta, i kao da i sami nisu mogli unositi varijante u svoje prijepise jednako onako i s jednakom slobodom, težnjom za boljom interpretacijom ili samovoljom, kako su ih unosili i oni koji su prepisivali strane tekstove od kojih je jedan mogao poslužiti kao matica za naše prijevode. Dovoljno je isporučiti nekoliko istovrsnih liturgijskih ili biblijskih prijepisa naših glagoljaša pa da se to odmah na prvi pogled vidi. Istina, najjednostavnije bi bilo kada bismo za sve verzije nekoga teksta mogli naći adekvatne varijante u izvorima — podlogama iz kojih su ove prevedene, no praktički to je ne samo u narativnim nego i u liturgijskim tekstovima gotovo posvema isključeno, i mi uvijek moramo razlikovati između jednih varijanata koje su individualne i opće, kategorijske, i na koje će se — mutatis mutandis — uvijek nailaziti u prijepisima različitih tekstova iz Srednjega vijeka, i drugih, koje su krupnije i značajnije i koje sa više ili manje vjerojatnosti mogu da upućuju na prazvor ili na maticu iz koje je djelo prevedeno ili iz koje je prepisano. Čak i kada postoje frapantne sličnosti između dva prijepisa, treba računati s mogućnostima da to u nekim slučajevima mogu biti loci communes i da su se te varijante mogle i samoniklo razviti u sistemima u kojima se nalaze. Zato uvijek treba najprije razlučiti između jednih i drugih pa tek kada je to učinjeno, treba pristupiti utvrđivanju dobro fundiranih zaključaka. Hadrovics je međutim — kao što to i drugi često čine u sličnim slučajevima — iz postojanja slavenskih verzija zaključivao, da bi te verzije (a ima ih nekoliko) mogle da predstavljaju neposredne prijevode, i da je prema tome i u podlozi, jamačno, — u ovom slučaju u supponiranoj mađarskoj podlozi — moralo biti nekoliko verzija istoga teksta, (a odatle nije trebalo daleko do postavke, da je morao postojati veći broj mađ. prijepisa), dok su se mogle s vremenom razviti tako različite verzije, koje odgovaraju makar samo prvoj i drugoj hrvatskoj, zatim srpskoj i donekle u manjoj mjeri bugarskoj verziji (za koju i Hadrovics dopušta da je mogla nastati djelovanjem nekolicine prepisivača koje on zove 'obrađivačima'). Teoretska osnova za takvo zaključivanje nije bila dovoljno čvrsta, pa i zaključci koji su se iz nje izvodili nisu mogli biti uvjerljivi.

Za nas je, međutim, u ovom slučaju i od ovoga što je spomenuto zanimljivije to, da je jezgra Hadrovicseve radnje — pored dobrog tekstološkog uvoda — zapravo lingvistička, i da on svoja izvođenja — pošto nema nikakvog konkretnog rukopisa na mađarskoj strani od kojega bi mogao polaziti — zasniva na jezičnim poređenjima. No tu je pretjerao — sve nehotice i protiv svoje volje, koja ga je upućivala na oprez, a to se lako može utvrditi po tome što je neke svoje tvrdnje poslije — naknadno — sâm oslabljivao i oduzimao im prividno čvrste osnove na kojima se — u početku — činilo da su izgrađene. Istini za volju treba reći da zadatak, koji je sebi postavio, nije bio nimalo lak. Kako mađarski jezik uopće ne obiluje starim tekstovima (Jókai kodeks nije stariji od prve polovine XV vijeka, a ostali su, osim ponekih odlomaka iz XIII i XIV vijeka, uglavnom mlađi, s kraja XV i iz XVI stoljeća, dok je matica — ili bar jedna od matica — na pr. našega glagoljskog teksta očito pripadala XIV vijeku) pa je naše verzije trebalo uspoređivati s nečim što praktički nije imalo supstrata, i pri tom je trebalo rekonstruirati i neke nepotvrđene

staromađarske oblike da bi se dobila kakva takva veza s našim historijski potvrđenim, konkretnim i sačuvanim spomenicima. A da kod ovakvih rekonstrukcija kadšto i najboljima može da oklizne noga, to možda najbolje dokazuju etimolozi, koji se neprestano ispravljaju, dopunjuju i nekako podržavaju, računajući valjda kao i Hadrovics, da će se jednom možda slučajno, tko zna kada — naći neko drugo, bolje, pa možda i pravo rješenje (*Vielleicht wird einmal ein glücklicher Zufall oder Einfall eine wahrscheinliche Erklärung... erbringen*, str. 125). Kada sâm autor neka pitanja ovako prepušta stihiji, možda u njegovo izvođenje, kod kojega su i »Einfall« i »glücklicher Zufall« mogli imati veliko značenje, ne bi trebalo ni ulaziti — no ono — i pored svojih slabosti, predstavlja ozbiljan napor koji zaslužuje pažnju, k tomu — njegovo je pisanje i bez obzira na tematiku za nas zanimljivo i po radnom postupku i po rezultatima do kojih je autor na tom putu došao.

Polazeći od postavke koju sam već spomenuo, naime — da je slavenska Priča o trojanskom boju mogla biti prevedena iz mađarskog izvora bez obzira da li je ona (tj. ta postavka) po svojim počecima bila apriorna ili aposteriorna —, Hadrovics je pokušavao ispitati 1. koje se glasovne odlike nalaze u južnoslavenskim verzijama koje odudaraju na slavenskom tlu a lako se daju povezati sa sličnim pojavama u mađarskom jeziku gdje su bile manje ili više normalne; 2. kakve su podudarnosti u leksiku u spomenutom tekstu, i da li se one (i kako i na koji način) mogu tumačiti leksičkim i glasovnim fondom u mađarskom jeziku, i — 3. nema li u frazeologiji i u sintaksi nekih podudarnosti koje bi se ako ne isključivo a ono dobrim dijelom dale tumačiti uz pomoć analognih ili sličnih odlika u mađarskom jeziku. Kod toga je — a to je vrlo važno — putem utjecaja koji su dolazili od strane mađar. jezika pokušavao protumačiti i neke griješke (pogrješke ili pogrešno, krivo prevedena mjesta) u hrvatskom i srpskom tekstu. Shema njegova raspravljanja bila je uglavnom ova: poslije općih glasovnih postavaka — da latinsko *s* u mađarskom prelazi u *š* (i intervokalno i prevokalno u *ž*), da se u stmađ. kadšto gubi *h* a lat. *ph* prelazi u *p*, da su vokali postajali otvoreniji pa je *i* prelazilo u *e* a *u* u *o*, da je dolazilo do sekundarnoga punoglasja tipa *stol* — mađ. *asztal*, *planta* — mađ. *palánta*, ispadanja vokala tipa *ulica* — *utca*, *sulica* — *szuca* i do redukcije elemenata u početku riječi (tip *juhász* — *ihász*) i sl. — on prelazi na česticu *a* (koja je mogla biti važna po tome, što se u prijevodu mogla sad dodavati imenu koje je iza njega stajalo a sad oduzimati ako je, ono počinjalo sa *a* (Длакшъ-лакшъ, ili sa еЖнона-Жнона). U mađarskom su se geografska imena izražavala tako da je samo ime (s apozicijom) bilo u posesivnom obliku. Valjalo je, dakle, razvidjeti, ne treba li tako tumačiti i izraze kao Pelešino more, dol Indii i sl. Jednako se u mađarskom apozitivno upotrebljavaju i oznake *gospodin* i *gospoda*, a uz brojeve predikat ostaje u jednini (kod Slavena je u tom slučaju obično u množini). Neki aktivni oblici mađarskih glagola (na pr. na -t-) mogli su se i pogrešno shvatiti (i pogrešno prevoditi) kao faktitivi. S druge strane na uže veze između slavenskih i mađarskih leksema upućuju različni elementi kod kojih se pisac dosta iscrpno zadržao (na 22 strane) osvrćući se na slučajeve a) kada slavenski i mađarski leksemi među sobom nisu srodni, i b) kada se među sobom vežu po etimologiji.

U prvoj kategoriji, razumije se, svaki jezik ide svojim putem, u drugoj se radi ili o riječima slavenskoga porijekla ili o tuđicama koje su iz istih strana mogle jednako prodrijeti i u slavenski i u mađarski fond, i tu će biti podudaranja, no budući da nema konkretnog mađarskog teksta, ne može se sa svom sigurnošću znati, da li bi svagdje, gdje se u slavenskom tekstu nalazi jedan od ovih izraza, i u mađarskom morao da stoji njegov korelat, i da li takav izraz baš mora biti u nekakvoj uzročnoj vezi s mađarskim jezikom. Prema mađ. *gálya* kod nas je ne samo *golija*, *galija* nego i *plav*, i *korabalb*, i *lađa*, (str. 79), a uz *ursag* i (metatezom) *rusag* za mađ. *ország* pojavljuje se ipak i *država* (str. 93). Jednako uz *ruho* (mađ. *ruha*) pojavljuje se u slavenskom i *riza* (v. str. 95), uz *turanj*, *toranj* i *kastel* i *pirg* (96, 97), uz *ur* (mn. *urove*) i *gospodin* (mn. kol. *gospoda*, 97 samo, naravno, s drugom nijansom u značenju, v. bilj.), uz *zastavnik* i *korugavenik* (a ni jedna ni druga riječ nije mađarska, str. 98). Dalje se navode neke izreke pa se piscu čine da vrlo mađarski zvuče veze učiniti zbor, *vazeti* ili *prijeti proštenje*, *založiti*, *zavrěci* (zabaciti), ili *kušati*, *pitati sreću*, i sklon je da u njima vidi kalkirane oblike na mađ. osnovi (*wortgetreue Entsprechungen ungarischer Ausdrücke*). U pojedinostima — može se reći ovo: kod *cvětné ažiје* (str. 59) su, po svemu sudeći, imali pravo Mazon i Vaillant; š za s i ž za z (intervok. s) pojavljuje se i u tekstovima koji su prostorno vrlo daleko od mađarskih granica; na pr. u kotorskom (ćir.) antoninu dum Tadije iz 1587 u zapisima na kraju teksta *Ѣ градѢ ѡѢѣжипон гди сѢ спали · ѡѢ · спѣих · + маѢкѢ · + малѢс · + маѢси · нигѢс · + еладиниѢ · днѡножнѢс · костан(т)инѢш ...* ili na strani prije toga: *крѢстѢш · + венѢѡѢш · + нѢканѢш*, i sl., a mogli su eventualno biti također refleksi mađarskoga utjecaja, koji međutim sa svoje strane nije morao imati nikakve veze s mađarskom Pričom o Troji. *Konštranevtor* je zaista kontra Nešto (v. i Slovo 2, str. 53), a *trigleno* vino upućuje na trichinium (trichinio). Da *h* na početku riječi otpada, nije samo mađarska odlika: ona je u slavenskom i staroslavenskom postojala već prije dolaska Mađara u ove krajeve. Isto tako prijelaz *ph > p* u slavenskom je redovitiji nego u mađarskom. *Telemonić* za *Telamonijs* (67) ne mora biti »ein Ergebnis der im Ungarischen üblichen progressiven Assimilation« nego dilacija tipa *apateka*, *medecina*, *Jupiter* je pak u glagoljici s obzirom na skraćivanja koja su tu bila obična uvijek mogao biti i *Jupiter*. Elizija *a*, *e* na početku nekih imena (*Gamenon* za Agamemnon, *Žiona* za Ežiona) može kao signum inscientiae biti i samonikla, a može upućivati i na talijanski utjecaj. Isto tako ne treba pomišljati na *Pelešának tengere* kod *Pelešina mora*, a kada bi se apozitivne upotrebe imenice *gospodin* i *gospoја* svodile na mađarski utjecaj, trebalo bi na taj utjecaj svesti i primjere iz Kačića i iz Vukove zbirke narodnih pjesama kao što su *Moli, sinko, bana gospodina*. — *Da s' nazoveš banica gospođa*. — *A kad vidi care gospodine*. — *Osta sama carica gospođa*, itd. i sl. Oblici tipa *vlěze tri sta vitezi, može ulestь 300 vitezь* (71) nisu »ein zweifelloser Hugarismus« (ib.) nego kolektivna konstrukcija koja se i danas može čuti u sintaktičkim anticipacijama. Ni zamjenjivanje aktiva i faktiva kod glagola ne treba uzimati kao nešto što bi se moglo objašnjavati »nur aus der eigentlichen Konstruktion der ungarischen Sprache« ni iz krivog povezivanja *kettete* i *kettette* (71, 72): to je moglo biti i sasvim individualno gledanje piščevo, kojemu je na mahove moglo biti prirodnije da Hektor

ili Ahil kao gospoda *dadu* nekoga (već mrtva) privezati za konja nego da ga sâmi za nj vežu. Sve u svemu može se reći da u Priči o Troji ni u pojedinostima nema konstrukcija koje bi nužno morale biti »unzweideutige Hungarismen« i koje bi nužno upućivale na mađarsku verziju, još manje na mađarske verzije iz kojih bi se kod nas, kod Srba ili kod Bugara, ovo djelo provodilo.

Kod pojedinih verzija, o kojima pisac govori na kraju svoje rasprave (*die čakavisch-glagolitische Version, die kajkavisch-glagolitische Version, die serbische Version, die bulgarische Version*), može se reći, da oblik *svoei (k' svoei ženi)* ne mora biti crkvenoslavenski, niti ča to *s'nb* (str. 101) mora biti refleks mađ. * *mi az álom*. Ono *gredihota oko dobit'ka (hoéhota okolu dobit'ka ib.)* autor nije razumio: *hoditi oko (okolo) dobitka* znači ići s njim na pašu, brinuti se za nj (srpska i bugarska verzija je mlađa, kao što je mlađe i aposteriorno i ono *igrahu, igrach*). Izvođenje završnoga -š u *Junoš* iz **Juno feleségem* (str. 102) je u najmanju ruku namješteno, jednako i ono o *opaticama i koludricama* (str. 106) iz *leány-barát*, a tako je i s imenom *Прићеш, Приеш, Апридеж* (v. str. 103), sa *suditi* — *škoditi* (str. 105) i sl. Pretpostavku, da je tekst Gk prvotno bio pisan kajkavštinom (i latinicom) i da je poslije čakaviziran i prenesen u glagoljicu, uopće treba izmijeniti: osnova je bila čakavska, samo je kajkavizirana, pisana je za jedno pogranično područje (nipošto — bar za ono doba ne — »in Agrams Kulturbereich«, ib.). »Grčka p'sica« (udarac »grčke p'sice«) nije ni grčka 'desnica' (Jagić) no još je manje »ein Missverständnis ... das wieder nur durch die Rekonstruktion des ungarischen Textessbefriedigend gelöst werden kann« (str. 107): to je naprosto *pesnica* (a nipošto *nep'* puk, narod'), kao što je u prevodilačkom kompleksu samo po sebi razumljivo i ono *řba sva edne plemen'sćine* (ib.), i *v tainom' oltarě || tainem oltari* (109), gdje je i bez mađ. *titkon* prilog *tainê* mogao postati pridjevom. Ono *Priêmuš' kral' s ednu čestiju pogibê* (ib.) ne treba mijenjati (isp. iz Martinčeva zapisa u II Novljanskom brev. Tagda že poběždena bis čest hĕn'ska). *Konj ot črnoga stakla* prevodilački očito predstavlja pandan *staklu* u Pjesmi nad pjesmama (IV₃, v. Slovo 6—8, str. 200—201), samo — sudeći po svemu — ne na mađarskoj osnovi; ono *lakomi meč* (str. 111) se s dodatkom *ki vazda želeše na troisku krv'* i sl. bolje tumači nego pišćevim **tucurus turut* > *tükrös tört*, a za našeg pisca je shvatljivije bilo, da je *trista d'êvlov'* učilo kovati *Vl'kanuša kovača* nego da je ovaj učio njih, itd. itd. Slično je i s ostalim primjerima koji se svode na iskonstruirana neshvaćanja iskonstruiranih mađarskih oblika (od kojih u neke ni sam autor ne vjeruje, v. na pr. str. 112). Neka su tumačenja gotovo suvišna (na pr. u t. 34. na str. 113—114, ili kada se — na str. 115 — malne kao hungarizam proglašava upotreba participa), i teško je iz ovako nepouzdanih premisa izvoditi da je mistična pramatica mađarskog prijevoda nastala negdje u prvoj polovini XIII stoljeća.

Nisu hungarizmi ni *velmi zêlo*, ni *izvbn* (grêha), ni upotreba priloga *dolu, gorê* i sl. ni adjektivno *edne vile* Paleš (gospođe), ni *gospodьsky* od **gospodьsky, gospođa, gospožda*, ni epiteton *brъzyj* uz *korabь* (u bug. verziji), ni dr.

Za neka mjesta Hadrovics priznaje, da ih ni »trotz langen Experimentierens und Kopferbrechens« nije uspio odgonetnuti (str. 125). Nije

ni čudo. Na tom putu trebalo je zaista mnogo okretnosti i akrobatike duha, da se postave rješenja koja se na kraju ipak ne mogu prihvatiti. A šteta što je tako. Šteta što se pisac svojim domišljanjima dao zavesti na stazu koja se odvojila od tla i nije vodila k cilju. Uloženi trud je bio golem, a onaj koji ulaže trud ima i pravo da traži da rezultati budu u skladu s onim što je uloženo. Ovdje je to zbog pogrešne linije, za kojom se autor nehotice i kao mimo volje i boljega uvjerenja povodio, izostalo.

J. Hamm